

8. Митрополит Іларіон. Легенди світу / Іларіон Митрополит. – Париж, 1946. – 96 с.
9. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
10. Огієнко-Смирнова В.В. Спогади: Іван Огієнко – титан духу / В.В. Огієнко-Смирнова // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: О.М. Завальнюк (гол. ред.), Є.І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. VII. – С. 307-320.
11. Слин'юк І.І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. / І.І. Слин'юк. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1968. – 112 с.
12. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка / М.С. Тимошик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І. Сохацька (відп. ред.), О.М. Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 218-226.

The article deals with description of the spatial word-combinations with the value of the place on the material of the poetic collection of Ivan Ohienko «world Legend» (localization on the sign of closeness, localization on a circle, localization before a spatial reference-point). Their composition is described also, the functioning and the variants within the limits of the text.

Key words: legends, spatial word-combinations, spatial reference-point, localization, distant pretexts.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 811.1612'373+340.113

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІЗ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА: ПРАВНИЧА ГІЛКА ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Закцентовано увагу на засадах термінотворення в Україні, настановах ученого, дослідника І. Огієнка про єдність, усталеність наукової термінології. Зокрема йдеться про перші паростки української правничої термінології, укладання І. Огієнком етимолого-семантичного словника української мови, що вміщує лексико-тематичні групи на позначення правових понять.

Ключові слова: лексикографічна праця, українська термінологія, правничі термінологія кінця XIX – початку XX ст., етимолого-семантичний словник української мови І. Огієнка, термін права.

Цією статтею долучаємося до серії досліджень української термінології кінця XIX століття – початку XX століття, періоду, коли необхідність формування правничої термінології була зумовлена процесами українського законотворення і державотворення, а українська школа голосно вимагала добре виробленої наукової термінології. Чимало зусиль для вироблення національної термінологічної науки доклали учений, талановитий наслідувач українського про-

світництва, борець за українську національну школу Іван Огієнко, який беззаперечно вірив у «високий ступінь розвитку української науки, що змусить держави, де живе український народ, уважніші до нього ставитись» [1, с.491].

Професор Іван Огієнко заклав фундамент українського термінотворення й твердо вірив у подальший його розвиток. Оптимізм ученого був виправданий реальними українського життя, коли до термінологічної справи, що полягала в збиранні термінологічного матеріалу, їхньому друці й дискусії, долучалися не лише авторитетні науковці, але й небайдужі, національно свідомі, пересічні українці. Унаслідок створення наукових інституцій (Академії наук України, Інституту української наукової мови) можливими стали дискусії щодо практики терміновживання, загальні тенденції розвитку української правничої термінології, про що свідчать ґрунтовні наукові розвідки М. Паночка [4], Л. Тименко [6], Н. Сологуб [5], Н. Трач [7; 8] та ін.

У статті звертаємось до підвалин творення правничої української термінології, наукової спадщини видатного українського діяча, лексикографа І. Огієнка. Гідного пошанування заслугоує те, що було зроблено ним на ниві словникарства. І хоча у творчому доробку відсутній спеціальний словник правничих термінів, проте вміст одиниць на позначення правничих понять у лексикографічних працях переконує нас, сучасних дослідників, у тому, що професор Іван Огієнко розумів нагальну в ній потребу. Так, у чотиритомному *Етимолого-семантичному словнику української мови*, який називають вершиною його словникотворчої діяльності, представлені терміноодиниці на позначення кримінально-правових, цивільно-правових понять, понять фінансового права. Слід зазначити, що драматичну рукописну й видавничу долю мав цей *Словник*, якого І. Огієнко за свого життя побачити не встиг. Історія багаторічних перипетій *Словника* (у формі рукопису), залишила на ньому свої сліди. Картки з авторовими поясненнями скорочень назв джерел зникли, багато сторінок опинилося в хаосі перемішання, у картках не подані етимологічні й семантичні аспекти, пропущені старослов'янські відповідники. Тому чимало зусиль докладено Інститутом дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), якому передали *Словник* за заповітом, аби презентувати його в 1979 році на честь 70-річчя від часу появи друком першої праці митр. Іларіона (в мирі – проф. д-ра Івана Огієнка) на тему лексикографії. Цей словник вийшов друком «з уваги саме на його лексикографічний (а не орфографічний) аспект, і тому його видання має документальний характер» [ЕССУМ, т.1, с.11]. Цінність цієї пам'ятки української культури є підкреслено значущою для розвитку й правничої науки, оскільки питання відбору доцільного терміна, повернення репресованих термінів породжує сьогодні доволі палкі дискусії між провідними правниками й мовознавцями. А *Етимолого-семантичний словник української мови* є джерелом великої ваги для досягнення цієї мети.

Аналізуючи правничі одиниці *Словника*, у якому зафіксовано їх близько 150, доходимо висновку про високу розробленість термінології права того часу. Так, у складі зазначеного словника нараховуємо шість лексико-тематичних груп правничої термінології.

До першої групи включаємо правничі терміни на позначення загальноюридичних понять, а саме: **апеляція** – відклик рішення якої постанови до вищої установи, яка має право переглянути справу суттєво. (ЕССУМ, т. 1, ст. 73), **закон** – суспільна норма поведінки, що є обов'язковою в даному суспільстві взагалі, чи в даній сфері його життя зокрема, і вона втримується силою (напр., силою держави) (ЕССУМ, т. 2), **позов** – покликання до суду (ЕССУМ, т. 4), **право** – 1. інтереси певної особи, захист яких спирається на законі. 2. правила обов'язкової для співжиття. 3. законодавство (ЕССУМ, т. 4), **розсудити** – 1. виносити рі-

шення у спірній справі; 2. обдумувати, обмірковувати (ЕССУМ, т. 4), **свада** – 1. сварка. 2. судова справа, тяжба (ЕССУМ, т. 4), **свідчити** – давати свідчення перед судом (ЕССУМ, т. 4), **скарга** – висловлення незадоволення чимсь чи кимсь, офіційне звертання з таким змістом (ЕССУМ, т. 4), **суд** – 1. вирішення з приводу обвинувачення. Розгляд певної справи з погляду діючих законів. 2. орган правосуддя. 3. судове засідання (ЕССУМ, т. 4), **щадити** – 1. милувати; 2. берегти, зекономити (ЕССУМ, т. 4).

Найчисельнішу групу термінів утворюють одиниці на позначення понять кримінальних правовідносин: **азіль** – право на перебування в якійсь державі політичного збігця чи її випадкового переступника (ЕССУМ, т. 1), **арешт** – позбавлення волі (ЕССУМ, т. 1), **в'язниця** – під в'язати, ув'язнення (ЕССУМ, т. 1), **гвалтувати** – насилувати (ЕССУМ, т. 1), **позивати** – притягати когось до судової відповідальності (ЕССУМ, т. 4), **полон** – відсутність свободи, неволя, в яку попадає хтось захоплений противником під час воєнних дій (ЕССУМ, т. 4), **потяти** – арх. 1. зрізати, зрубати. 2. убити. У давнину боролись переважно шаблями і мечами (ЕССУМ, т. 4), **рецидив** – повторення злочину (ЕССУМ, т. 4), **святотатство** – крадіжка належного Церкві, ст. сл. тать – злодій, татьба – кража (ЕССУМ, т. 4), **собічати** – красти, присвоювати. Він усе собічеть: і то моє, і це не ваше (ЕССУМ, т. 4), **страчення** – 1. Карати на смерть. 2. Гублення чогось напр. наої. У давній мові страчення означало програш судової справи або знищення (ЕССУМ, т. 4), **тюрма** – в'язниця; в давнину була яма (ЕССУМ, т. 4), **утиск** – насильне, несправедливе обмежування чийх дій, переслідування у давній мові, значення і абстрактне і конкретне (ЕССУМ, т. 4).

До третьої групи зараховуємо терміни на позначення понять цивільно-правових відносин: **брак**, арх. – одруження, ст. сл. брак (ЕССУМ, т. 1), **енітимія** – заборона згідно з законом, законна кара. Ст. сл. епитимія – користування цивільним правами; догана; кара (ЕССУМ, т. 2), **побір** – арх. чини, данина, що береться за призначення (ЕССУМ, т. 4), **посягати** – ст. сл. посягати – перше виходити заміж. Пізніше – задумати зробити зло, уже XIV ст. (ЕССУМ, т. 4), **умова** – первісне значення цього слова договір, контракт (ЕССУМ, т. 4), **чопове** – державний податок від алкогольних напитків, його брали від горілки, меду, пива, а від 1629 р. лише від меду (ЕССУМ, т. 4).

Четверту групу правничих термінів Словника презентують одиниці на позначення суб'єктів правовідносин: **авдитор** – суддя слідчий, що вислуховує, в давнину старший учень, що вислуховує знання учнів (ЕССУМ, т. 1), **адвокат** – судовий оборонець (ЕССУМ, т. 1), **арештант** – ув'язнений, позбавлений свободи (ЕССУМ, т. 1), **підозрілий** – який викликає недовір'я, підозрений (ЕССУМ, т. 4), **поборці** – ті, що збирають побір (ЕССУМ, т. 4), **поручений** – довірений, накладений як обов'язок на когось (ЕССУМ, т. 4), **поручник** – поручитель, книж. Той, хто дає поруку, гарантує за когось (ЕССУМ, т. 4), **правник** – рідко: юрист, фахівець із правознавства. Правник – позиваючий (ЕССУМ, т. 4), **торбохват** – злодій (ЕССУМ, т. 4), **шахрай** – обманщик, пройдовіт (ЕССУМ, т. 4).

П'ята лексико-тематична група – терміни права з ядерною одиницею документ, а саме: **протокол** – документ, який містить у собі запис всього, про що йшла мова на зборах, засіданні, допиті (ЕССУМ, т. 4), **статут** – документ, який вміщає цілість принципів і норм, якими керується певна партія, масова організація, наукове товариство (ЕССУМ, т. 4), **декрет** – розпорядження, ст. сл. указь (ЕССУМ, т. 1), **диспенсація** – акт розподілювання чою; спеціальний дозвіл чинити що поза правилами чи законами (ЕССУМ, т. 1).

Шоста група – терміни фінансового права: **аліменти** – від лат. *alimentum*: харчування, утримання, їжа (ЕССУМ, т. 1), **пеня** – грошове стягнення,

штраф, незадоволення або скарга (ЕССУМ, т. 1), *хабар* – гроші для підкуплення, взятка (ЕССУМ, т. 4), *штраф* – грошове стягнення, яке накладається як покарання переважно в адміністративному і судовому порядку (ЕССУМ, т. 4).

Очевидним є те, що зазначені лексичні одиниці є неоднорідними за своїм походженням. До складу української правничої термінології, що формувалась на національній основі, органічно ввійшли й іншомовні запозичення.

Питання про вживання іншомовних слів у той період ставилося дуже гостро, відбуваються бурхливі дискусії щодо чистоти української літературної мови. Позицію питомого українського термінотворення обстоював й Іван Огієнко, водночас дотримуючись поміркованого принципу поєднання національних та інтернаціональних елементів. *Етимолого-семантичний словник української мови* справляє наше повне уявлення про обсяг запозиченої лексики тогочасної правничої терміносистеми й є свідченням неоднорідності їхнього походження.

Так, найчисельніше угруповання правничих термінів, представлене в *Словнику*, утворюють **латинські** лексеми: *анулювати* – з лат. *annullare* – знищити (ЕССУМ т. 1), *вердикт* – з лат. *vere* – *вірно* + *dictum* – сказане (ЕССУМ, т. 1), *вето* – з лат. *veto* – забороняю (ЕССУМ т. 1), *алібі* – з лат. *alibi*: «в іншому місці» (ЕССУМ, т. 1), *вердикт* – з лат. *vere* – *вірно* + *dictum* – сказане (ЕССУМ, т. 1), *вето* – з лат. *veto* – забороняю (ЕССУМ, т. 1), *репресований* – з лат. *repressor* – обмежувати, здушити (ЕССУМ, т. 4), *посесія* – *тимчасове посідання, яке не ґрунтується на свідоцтво про власність. З лат. possession* (ЕССУМ, т. 4), *акредитив* – з лат. *accreditivus* – *вірчий лист* (ЕССУМ, т. 1), *диспенсація* – з лат. *dispensatio* – розподілювання чого (ЕССУМ, т. 1), *статут* – з лат. *status* – громадянський стан (ЕССУМ, т. 4). Наявність такої значної кількості термінів-латинізмів, що прийшли в українську мову, зумовлене гострою в них потребою, адже зародження правничої науки потребувало наукової термінології, а соціокультурний комплекс *Latinitas* протягом тривалого часу був засобом культурної інтеграції народів Європи.

Меншим за обсягом, але не менш значущим, є наступне угруповання – лексеми, запозичені в українську правничу мову з європейських мов:

грецької (*амністія* – *amnestia* – *забуття, прощення* (ЕССУМ, т. 1), *сикофант* – *сукоп* – *смоківниця і rhanēin* – *показувати: донощик, наклепник. В старій Греції забороняли вивозити фіґи, а хто доносив на кого про вивіз фіґ, той звався сикофантом (sokophantes), а з часом це слово стало визначати взагалі донощика, шантажиста, наклепника*) (ЕССУМ, т. 4); *французької* (*атестат* – *attestat* – *напад чи замах на життя чиє з політичних переконань*) (ЕССУМ, т. 1);

арабської (*наїб* – *помічник судді*) (ЕССУМ, т. 3);

італійської (*спекулятор* – *spekulieren* – *грати на біржі*) (ЕССУМ, т. 4);

тюркської (*ярлик* – *jarlek* – *лист, наказ; це були грамоти від татарської влади, які писалися татарською мовою*) (ЕССУМ, т. 4);

османської (*хабар* – *haber* – *новина, новинка*) (ЕССУМ, т. 4); *англійської* (*хуліган* – *бешкетник, бандит. Назва повстала від прізвища англійської родини XVIII в. Hoolligan, що була загально відома з свого злочинства*) (ЕССУМ, т. 4).

Спостерігаємо також поодинокі випадки **інтернаціональних запозичень**: *бігамія* – з лат. *bi* – *двічі*, *гр. gamos* – *шлюб* (ЕССУМ, т. 1), *рента* – *фр. rente, итал. reddita від дієслова redo* – *повертаю. Первісне значення – річний дохід* (ЕССУМ, т. 4).

Отже, важливим явищем на шляху формування правничої науки є різноманітна з функціонального та структурного погляду лексика латинського й грецького походження, європейських мов, що є результатом взаємодії інтра-

та екстралінгвальних (історичних, політичних, культурних, соціальних, етнічних, конфесійних) чинників.

Зрештою, розвиток української термінології того періоду переконає, що для вироблення сучасної української правничої терміносистеми маємо достатньо національних мовних ресурсів, оскільки, як писав І.Огієнко, «наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв [2, с.245-250]. А необхідність запозичень сприяє нормалізації й поглибленню міжнародно-правових зв'язків, інтернаціоналізації суспільних процесів.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 11. – С. 491-498.
2. Огієнко І. (Митрополит Ларіон) Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
3. Митрополит І. Етимолого-семантичний словник української мови; у 4 т. / І. Митрополит [за редакцією Юрія Мулика-Луцика]. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1979.
4. Паночко М. Соборна основа української юридичної термінології як визначальний чинник її функціональної розбудови в 20-х рр. ХХ ст. / М. Паночко // Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – Вип. 6. – С. 148-157.
5. Сологуб Н. Словники 20-х років і сучасна українська термінологія / Н. Сологуб // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. V. – С. 14-17.
6. Тименко Л. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології поч. ХХ ст. / Л. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 94-101.
7. Трач Н. З історії української правничої термінології: 20-30-ті роки ХХ століття / Н. Трач // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 60. – С. 49-57.
8. Трач Н. Внесок української діаспори в процес розбудови української правничої термінології / Н. Трач // Діаспора як чинник утвердження держави Україна в міжнародній спільноті; I Міжнар. наук. конф., 8-10 бер. 2006 р; тези доповідей. – Львів, 2006. – С. 306-309.

The article envisages the principles of terminological formations in Ukraine, guidelines of I. Ogienko, the great scientist, researcher, talented copier of Ukrainian enlightenment of unity, sustainability, catholicity of national scientific terminology.

A well generated scientific terminology promotes the rise of science that interested Ivan Ogienko. Etymology-semantic Dictionary of Ukrainian language consists of four lexico-tematic legal units, which is the result of productive labor for many years.

Key words: lexicology work, ukrainian terminology, legal terminology of early twentieth century, Etymology-semantic Dictionary of Ukrainian language, term of law.

Отримано: 17.11.2015 р.